

מִיכָה יוֹסֵף לְבַנְזוֹן.

I.

אכן, נשמה גדולה קָנְנָה בגוף הצעיר והדווי של המשורר בן-המשורר. מיכה יוסף לְבַנְזוֹן נולד לאביו, „מלך-המשוררים“ בימיו, אד"ם הכהן, בוויילנה ב' אדר, תקפ"ה (1828). זולת תנ"ך, דקדוק ותלמוד, שלמד מיכ"ל בילדותו, דאג אביו, שלא ידע מלשונות-אירופה אלא מעט, להשכלתו הכללית של בנו. ולפיכך, זולת עברית, למד מיכ"ל גם רוסית, פולנית, צרפתית וגרמנית; ביחוד גרמנית, כמנהג הימים ההם. שקידתו על הלמודים, וביחוד על הקריאה, עברה כל גבול. ומי יודע, אם לא היא שגרמה למחלת-השחפת, שנגלתה בו מילדותו ושמה קץ לחייו באביב-ימיו, בעוד שאביו האריך ימים הרבה והרבה. ושני דברים נתגלו במיכ"ל כשעדיין היה ילד ממש: שאיפתו אל הרם והנשגב ואהבתו העזה אל הטבע. עוד בילדותו הוא כותב בעברית מאמר על „הרייהאלפים“ ועל „הארזים“, ובגרמנית – על „האלהות“ (כל שירי אד"ם ומיכ"ל, ווילנה תרנ"ה, II, 247). ועוד בן שבע ובן שתיים-עשרה הוא צופה ומביט בלילות שעות שלמות אל הכוכבים כאילו רוצה הוא לחדור אל סודם הגדול (כתבי מיכ"ל, הוצאת „עיינות“, ברלין תרפ"ה, עמ' צ"ב–צ"ג). הילד כבר התחיל חושב מחשבות על סודות-הבריאה.

וכה ערצת-הטבע כך היתה גם אהבת-הטבע שלו. סח לי בן-אביגדור בשמו של יצחק משה רומש, מתרגם הספר „כור-עוני“, שפעם אחת, בליל-לִבְנָה, ומיכ"ל אז רק בן ארבע-עשרה שנה, הציע מיכ"ל לפני רומש, שיטיילו ביחד בסביבות הנאות של ווילנה. ופתאום עמד מיכ"ל מלכת. הוא נשא עיניו השמימה והסתכל באין אומר ודברים כמה וכמה רגעים. ופתאום פרץ בבכי – ועיניו זלגו טפות-דמע גדולות... ומיד חזר הביתה בלא שהוציא בכל הדרך אף מלה אחת מפיו –

כך היה יחסו של מיכ"ל להטבע משחר-ילדותו.

ובת-השיר אף היא התרפקה עליו מראשית-נעוריו.

עוד בט"ו אדר תר"ה, ומיכ"ל הוא אך בן י"ז שנה, הוא כותב את השיר „האחוה“, שאמנם, הוא אך שיר לעת-מצוא, אבל כבר ניכר בו כשרון פיוטי

הולך ומתבגר. ובן י"ט, בשנת תר"ז, הוא מתרגם, על-פי תרגומו של שי"ר, את הספר השלישי והרביעי של „אנאִיס“ לוֹוִירגִיליוס בשם „הריסות-טרוִיָה“, שיצאה בוִוילנה בשנת תר"ט, בתור מחברת מיוחדת, על-ידי אביו. מיכ"ל כבר היה אז בחוץ-לארץ, מתרפא שם ממחלתו הקשה.

כי ביחד עם ניצני-השירה הראשונים נתגלתה בו גם מחלת-שחפת קשה. ועוד בשנת תר"ז יודע מיכ"ל, שאין תרופה למחלתו זו. במכתבו הקורע לב לקלמן שולמאן, שקרא לו בשם „זכרון-מות“ (נכתב ה' אייר, תר"ז), כבר הוא יודע, שמחלתו „תצעידהו מהר למלך-בלהות“ והרופאים „לא יעלו ארוכתו, אך יאריכו חליו ללא-הועיל“ (כתבי מיכ"ל, עמ' רס"ז—רס"ט). ומתחלת הטרַאגִידיה הנוראה של המשורר הדועך לאט-לאט: הגוף הצעיר רוצה בחיים, אוהב את הטבע, אוהב את השירה ומלא הוא כח של יצירה, שהיא שופעת ועוברת על כל גדותיה, — ועל-ידי כל תנועה, שהוא מתנועע, ועל-ידי כל מלה, שהוא מוציא מפיו או מעטו — כך הוא חש ומרגיש — מתקרב קצו — האכזרי, ההכרחי, שאין מנוס ומפלט ממנו... ומתוך אהבת-החיים הגדושה הוא שונא את החיים שנאה נפרזת, ומתוך אפס-תקוה הוא מקלל את התקוה ואת האהבה ואת העולם ואת בני-האדם כולם. הכל רע ומר וכוזב מפני שהכל מסתמן בשבילו במלה אחת: קרבת-המות, השאול, החדלון...

מתחילה רפאוהו רופאי-ווילנה. וכשנלאו למצוא רפואה למחלתו שלחוהו לחוץ-לארץ, כנהוג. בקיץ תר"ט נשלח לברלין, ושם יעץ לו הרופא המפורסם בזמנו, ד"ר שיינליין, שילך לזאָלצברוֹן. במעיין-רפואה זה בילה מיכ"ל את הקיץ — באין מרפא. בסתיו, תחילת תר"י, חזר לברלין ונשאר שם כל ימי-החורף תר"י, ובקיץ תר"י גזר עליו הרופא, שיסע לריינאָרץ. שהיָתו במקום-מרפא זה החלימה אותו קצת. בסתיו תחילת תר"א חזר לברלין — והמחלה חזרה עמו. אז ראה, שאין תועלת ברפוי של חוץ-לארץ, וגם קשה היה לאביו לכלכל את הוצאותיו בברלין, ועל-כן חזר בתחילת ימי-החורף של שנת תר"א לוִוילנה. ומאז הלכה מחלתו ונתגברה עד ששמה קץ לחייו בכ"ז שבט, תר"ב, כשעוד לא מלאו לו עשרים וארבע שנים תמימות.

II

שהיתו בחוץ לארץ, ובפרט הזמן שבילה בברלין, גרמו הרבה להתפתחותו. בברלין נתקשר בעבותות-אהבה אל ר' שניאור זק"ש, בעל „התחיה“ ו„היונה“, המוציא והמבאר את שיריו של ר' שלמה בן גבירול, אחד מן המקוריים שבחכמי-ישראל הכותבים עברית; וכן גם עם ר' ישראל בן יוסף בִּיהֶמֶר (בעל „כיצד מעריכין“, ועוד). ביהמר היה אדם מקורי

ומתמיה כולו; ור"ש זק"ש לא היה חוקר יבש בלבד: עדים הם המכתבים, שהריץ אליו אברהם מאפו. לפי עדותו של מיכ"ל במכתביו אל זק"ש („כתבי מיכ"ל", עמ' רנ"א ורס"ג), למד מזק"ש לא רק להכיר ולהוקיר את קדמונינו, אלא גם לאהוב את הפילוסופיה ולשפוט ברוח של חירות על האמונה. זק"ש, שעסק הרבה גם בפילוסופיה של רשב"ג ב„כתר-מלכות" ו„מקור-חיים" שלו, אפשר, נטע בלבו של המשורר הצעיר את הפאנתיאיסמוס היהודי, שהוא ניכר כל-כך בשיריו (ביחוד ב„התפלה", „אל הכוכבים", ועוד). ואין ספק בדבר, שהוא היה הראשון, שיעץ לו בעל-פה לעזוב את התרגומים ממינה של „הריסות-טרויה" ולפנות אל נושאים עבריים. ובכתב יעץ לו כך ר' יו"ט ליפמאן צונץ לאחר שהגיש לו מיכ"ל את „הריסות-טרויה", כמו שמספר מיכ"ל בהקדמתו ל„שירי בת-ציון". וגם עם שד"ל ועם יש"ר (ריג'יו) בא מיכ"ל בחליפות-מכתבים. שני החכמים הללו קרבו את המשורר הצעיר ונהלוהו בעצותיהם. וקינתו של שד"ל על מות מיכ"ל ומכתביו של יש"ר למיכ"ל בחייו ולאד"ם הכהן אחר פטירתו של מיכ"ל, שנתפרסמו ב„שירי שפת-קודש" („כל שירי אד"ם ומיכ"ל", II, 240–241, 243–246), מעידים על היחס הלבבי של החכמים והחוקרים הבאים בימים אל המשורר-העלם, שלא עסק בחקירות, ועל הכבוד הגדול, שרחש המשורר הצעיר אל החוקרים הללו, למרות מה ששירתו של האחד רחוקה משירה אירופית והשני לא עסק בשירה כלל, שלא כמנהג-דורנו. מיכ"ל זכה לשמוע דברי-שבח על „הריסות-טרויה", שנדפסה שלש שנים קודם פטירתו, וזכה גם לראות בדפוס את „שירי בת-ציון" (ווילנה תרי"א), שנתקבלו בשבחים גדולים יותר ויותר. בקיץ תרי"א, כששב מיכ"ל במעון-קיץ בוילנה, חשב מחשבות להוציא „ספר שירים חדשים, שירי-אהבה, בשם שושנים וחוחים", שחבר „בחורף הזה" (עיין מכתבו לזק"ש, „כתבי-מיכ"ל", עמ' רס"ה). אם הם שירי-האהבה המועטים, שנכנסו לספר „כנור-בת-ציון" (שגם אותו הוא מזכיר במכתביו), או – שירים חדשים, שאביו לא מצא לאפשר להדפיסם (צריך לצייר לעצמנו את „השגותיהם" של המשוררים העבריים מן האהבה בזמן שעוד קדם הרבה אף להתנצלותו של יה"ל, שהוא כותב שירי-אהבה מתוך הקריאה ולא מן הנסיון, חסו-שלום...) – קשה לדעת. אם נשפוט על-פי דברי-אביו, נשארו ממנו בכתב-יד כמה וכמה מאמרים ומכתבים חשובים וגם דראמה שלמה מתורגמת ומעובדת (הרי הוא מעיד, שמיכ"ל „הוסיף עליה מערכה חמשית") בשם „אחרית שאול" לא לפי-ר"י, שאביו פרסם רק קטעים ממנה ב„כנור-בת-ציון" – קשה לדעת מאיזו סבה (אפשר, מפני שלא חשב אותה מעובדת כל צרכה, ואפשר, לא רצה להרבות בהוצאות-הדפוס על תרגום).

ומתוך המכתבים של מיכ"ל אל זק"ש, שנתפרסמו אך לפני שנים מועטות ונכנסו לתוך ההוצאה החדשה של כתבי-מיכ"ל, רואים אנו, שבשתי השנים בקירוב, ששהה מיכ"ל בחוץ-לארץ, ובפרט בברלין, נכנס לתוך חיי ההשכלה והאמנות של העיר הגדולה. הוא בקר בתיאטרונים ובקונצרטים, הרבה לקרוא את משוררי-גרמניה, וביחוד את שילר, גיטה והיינה, שמע הרצאות ספרותיות ומדעיות ואף בקר באוניברסיטה הברלינית ושמע את שעוריו של הפילוסוף הגדול שלינג, שהשפיע עליו, כעל זק"ש, ב"פילוסופית-הטבע" שלו השפעה עצומה. ואד"ם הכהן מספר (כל שירי אד"ם ומיכ"ל, 11, 250), שבאגרת אחת הרצה בנו לפניו את כל שיטתו של שלינג באלהות. חבל, שאף אגרת זו אבדה ואיננה.

מיכ"ל היה היותר משכיל והיותר אירופי מן המשוררים העבריים בימיו. הוא היה משורר, ורק משורר; אבל מפני כן דוקה הבין והכיר, שאסור לו לצמצם את עצמו בקריאת שירים וספורים בלבד, כמנהגם של רוב המשוררים והמספרים העבריים. הוא עלה על מרום המחשבה האנושית של זמנו, שאמנם, היתה בה אז — ביחוד בפילוסופיה של שלינג — שירה מרובה. ואילו האריך ימים, אפשר, היה לנו רשב"ג חדש. על אפשרות זו מעידים מכתביו לזק"ש. תירוש תוסס הם מכתבים אלה. ה"אפיקורסות" הצעירה והמתפרצת עדיין היא מתגדרת בהם במה שהיא מוחקת במכתבים את המלים "ת"ל" (תהלה לאל) ו"למע"ה" (למען השם), שפולט הקולמוס בלי משים (עיין: "כתבי מיכ"ל", עמ' רנ"ט ורס"א). עדיין צועק הוא בקולי-קולות: "לא אעשה שקר בנפשי להאמין בשוא נתעה, כי עתיד אנכי לעלות על מוקד האש בעד עמי ואלהי. לא! לא! ירא יראוני בכאב קטן ותפשתי שם אלהי! ולו אך יאמרו לענות נפשי כרגע, אז לבול-עץ אסגוד ולפסל אשתחו. וכו'. כי אך כסל והוללות הוא לסבול בעד אמונה" (1). ומתוך התלהבות ילדותית הוא עובר מעברית לגרמנית וצועק: "אין לי אמונה! אחי — האנושיות! העולם — מולדתי, דתי — המעשים הטובים"; שהרי "דבר ברור הוא: מי שמוכשר להקריב את נפשו בעד האמונה מוכשר להקריב בעדה גם אחרים" (שם, עמ' רנ"ז). — אף-על-פי-כן הוא מזכיר באותה התלהבות, וגם-כן בגרמנית, את דבריו של זק"ש, ש"דתו כלולה באמונה, שעם-ישראל ודתו נצחיים הם" (שם, עמ' רס"ג — הדברים משוררטים

(1) כשהייתי בווינה לפני כשלושים שנה שמעתי מסורת-אגדה כזו: לארים הכהן היתה משרתת פולנית בשם מגדלינה. וארים הכהן לא סבר ולא קבל את הדין, אמירה לנכרי שבותי, ואמר בשבת למשרתת זו: מגדלינה, ערכי את המיחם! — אז אמר לו מיכ"ל בנו בהצעה: אבא, בשבת אומרים מגדלינה ולא מגדלינה! וכברכת-המוון אומרים, כידוע, בחול: מגדלי ישועות-מלכו, ובשבת ויום-טוב: מגדול ישועות-מלכו.

על-ידי מיכ"ל). ובהקדמתו ל"שירי בת-ציון", לאחר שהוא מזכיר את "הריסות-טרויה", הוא פונה אל קוראו ואומר: "מה לי ולך ארץ צור וטרויא, ארצות נערצות ולאומים עצומים אשר היו עתה כלא היו, ומה גם לנו ולאליהי-הנכר, אשר היו להם אז, אשר עתה כבר נעו נפלו כולם ויאבדו בתהו. הנה בת-ציון, בת-עמנו, עומדת עוד על-יד הריסות ארצות-קדם האלה. הנה עליה לבדה שב אחור צור חרב הזמן (בטן וקבר לכל היקום) וברזל-מגלו קהה ופנים קלקל, כי אלהיה חי לעולם ולשמו מוקטר מוגש מאפסי-תבל עד קציה. לכן, ידידי הקורא, אשר עמך עמי ואלהיך אלהי, קומה-נא ולכה עתה עמדי, כי על כנפי-שירי אל אדמת-קודש אשאך היום, ואם גם בעלוה אדונים זולתנו, הנה אך לנו היא, כי בנה-רי-נחלי דם ודמע קנינו לנו את עפרות-קדשה". — ואת הדברים הנפלאים הללו כתב בעת ובעונה אחת עם מכתבו לזק"ש, שיש בו דברי המינות הזולה המובאים למעלה (עיין "כתבי-מיכ"ל", עמ' רנ"ח). — ושהיה יחסו של מיכ"ל לארץ-ישראל ולגלות זה של ציוני גמור — הוכיח ב"דליה נדחת": שיר צרפתי נעשה על-ידו סמל לאומה הנאה והנדה מפני שנתלשה מאדמת-מטעה וכל רוח מצויה מזיזה אותה ממקומה ומטלטלת אותה על פני תבל כולה.

הסתירות והנגודים הללו בעלם צעיר הם סימן יפה לנשמה עשירה. זוהי אותה התסיסה העזה של התירוש, שכדברי-גיטה, יין טוב יוצא ממנו על-ידה. משורר גדול הוא תמיד רב-נגודים, ביהוד בבחרותו, וצריך לזכור, שבימיו, בסוף שנות-הארבעים ובתחלת שנות-החמשים למאה שעברה, לא נגע שום משורר בשאלות הנועזות, שנגע בהן מיכ"ל; ולכל הפחות, לא נועז להשיב עליהן תשובה נמרצת בסגנון כזה. רק מתוך נשמה עשירה ומתלבטת בשאלות היהדות והאנושיות כאחת באו "שלמה וקוהלת", "התפלה", "אל הכוכבים", ואפילו "משה על הר-העברים" ו"יעל וסיסרא".

ולא רק עין מסתכלת בטבע לפני ולפנים ומוח חושב מחשבות עמוקות ביותר היו למיכ"ל, אלא גם לב רגש, לב טוב. בלבו של שום סופר ומשורר עברי לא הפסו הרעות, הידידות הקרובה אל האחוה, מקום כמו בלבו של המשורר החולה. קלמן שולמאן, יהודה גורדון, איזיק מאיר דיק, שניאור זק"ש, ישראל ביהמר, אברהם קאפל-אן — אלה היו ידידיו, שדבק בהם יותר מבאחים. ונוגע עד הנפש הוא יחסו המופלא לאביו המשורר. כמה הוא מתחנן לזק"ש, כמה הוא משביע אותו לכתוב מאמר על אד"ם הכהן בעתון גרמני-יהודי! וכל זה — כדי לעשות נחת-רוח לאביו, כדי לתת לו כבוד לעיני יהודי-רוסיה, שיהודי-גרמניה ועתוניהם היו להם אז ה"פוסקים" האחרונים על הטוב והנאה בספרות העברית! —

כי לב טוב ורך היה לעלם המשורר, שהמחלה רַקְּכָה את נפשו עוד יותר והיסורים עשוהו מוכשר להשתתף בצרת-אחרים. אביו מספר (כל שירי אד"ם ומיכ"ל, II, 246), שהיה נותן לו בכל שבוע קצת כסף להוצאותיו, ואותו היה מיכ"ל מוציא לצדקה לעניים או לגמילות-חסדים לחבריו. בכל יום היה מקבל עוגה לפת-שחרית, זולת הלחם, — ואת העוגה היה נותן לקרוב עני וזקן. פירות היה קונה מאשה זקנה וחולה, שהיתה באה בכל יום ויום וסל גדול ומלא על זרועה. כדי לתת לה אפשרות להרוויח היה קונה ממנה פירות הרבה ומשלם לה ככל מה שבקשה; ואחר-כך, כשהיתה יוצאת מחדרו, היה מתגנב מאחוריה ומניח לתוך הסל את הפירות, שכבר שלם בעדם, בלא ידיעתה... רישומים קטנים של טוב-לב גדול.

וכך היו לו, למיכ"ל, כל הסגולות של משורר גדול, ואך דבר אחד היה חסר: אריכות-ימים. אבל, לדברי-היוונים, אף זוהי מסגולותיו של בחיר-האלהים. „מי שהאלים אוהבים אותו מת צעיר” — כך אומרים היוונים. ומיכ"ל היה אהוב אלהי-השירה, שמהר לקחת אותו אל עַל קודם שנתגלם כל כשרונו הגדול באורותיו ובצלליו. אף בן עשרים וארבע לא היה עוד במותו.

III

אמנם כן, מיכה יוסף לבנון מת קודם שנתגלם כל כשרונו. ואולם מי שמצייר לו את מיכ"ל בתור פרח רך וענוג, שאך הנצו ניצניו הראשונים — ולא יותר, אינו אלא טועה. מיכ"ל הוא אחד מאלה המשוררים המתים-צעירים, שהם „שְׁרִים-אֶל-אֶל”, וסערות-העוז של שאלות-ההויה, שאין פתרונים להן, מועזעות אותם ועזועי-און ומטלטלות אותם „טלטלה-גבר”. מפני שחשים הם בכל נימי-נפשם, שאך מעטים ימיהם עלי אדמות, הם כאילו נחפזים לחיות ונחפזים לחוש ולחשוב, ומה שמשורר מאריך-ימים מביע בעשרות שנים מביעים הם בשנים אחדות.

כבר הזכרתי, שחבורי-הילדות הראשונים שלו, שלא נדפסו, וודאי, אף לא היו ראויים לדפוס, הם — על „אלפים” ועל „ארזים” ועל „האלהות” — על כל רם ונשא, על כל גדול ונשגב. ותרגומו הנדפס ראשון הוא — עבוד ספורם של הוּמִירוֹס־שִׁילֵר על „הריסות-טרויה” — מאורע-אגדה, שעליו מיוסד האפוס היותר גדול של הספרות העתיקה. וכשזק"ש וצונץ ו שד"ל מסירים את לבו מאחרי „אלהי-הנכר”, שדבקו בהם אז סופרים עבריים לאומיים שבלאומיים כמרדכי אהרן גינצבורג וקלמן שולמאן, בוחר מיכ"ל לנושאי-שירתו תְּכָנִים מדברי ימי-ישראל, שאך ההעזה הגדולה של העלם הגאוני מתרת לו לטפל בהם. קרוב לוודאי, שצדק שלמה

מאנדל קרן במאמרו¹), שהבתים האחרונים (כנראה, מן „אך מחזה אל-שדי אז לבו ראה“) שב„שלמה וקהלת“, שבהם האמונה גוברת על הספק, אד"ם הכהן עצמו כתבם; ולכל הפחות, אד"ם הכהן או הצנזור טוגנדוולד – שנבהל מפני האפיקורסות שבפואמה הנועזה – הכריחו את מיכ"ל לכתבם. לפי הדברים האנטי-דתיים הנמרצים שבמכתביו של מיכ"ל לזק"ש יש לומר בהחלט, שמיכ"ל לא נתכוין מלכתחילה לסיים פואמה זו בהכנעה כלפי האמונה ולהטיף ליראת-האלהים ושמירת-המצוות (למרות „סוף-הדבר“ שב„קהלת“: „את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור – כי זה כל האדם“), ואף השם השני של „שלמה וקהלת“: „האמונה והחכמה“, והביאור שאחריו: „להורות, כי האמונה היא תנחיל לאדם נחת בחייו ונעימות גם במותו, והחכמה באין אמונה תוליכנו שולל מכל נועם בחייו ובאחריתו“, – כל הדברים הללו הם או פרי-רוחו של אד"ם או ספוק-ביעתה של הצנזורה החמורה לאין שיעור בימי ניקולאי הראשון. מיכ"ל לכשעצמו היה אז מן ה„סוערים והדוחקים“. יחסו אל האמונה והמצוות כפי שנתגלה בחיים ובמכתבים היה שלילי. די להזכיר, שבהערות ל„שלמה וקהלת“, שנשמטו בהוצאה שלפנינו, אומר מיכ"ל בפירושו – וכמה נועז היה לומר כך בזמן ההוא ובליטה! – „לא באתי ליחס את ספר קהלת לשלמה נגד רבים חכמי-לב, אשר לקחוהו מידו. כי מי אשר עינים לו לראות יראה, כי הספר הזה הוא אחד מילדי הימים האחרונים, בלשונו ובענינו, ואולי חובר בימי-החשמונאים וכו'. אך רעיון הכותב ספר זה ביחסו אותו לשלמה הוא אחד הרעיונים הנשגבים, אשר יצאו מהגות לב-אנוש“ (כל שירי אד"ם ומיכ"ל, v, 71). לדבר כדברים החפשיים הללו לפני שבעים וחמש שנים בוילנה המשמרת יכול היה רק אמיץ-לב בגבורים. ושירי-מיכ"ל מלאים „דברי-מינות“ כאלה על פני כולם.

ואולם מיכ"ל אינו חוקר ואינו מתפלסף בלבד. הוא משורר. משורר בעל הרגשה דקה ומתיחד עם קולות-נפשו. ומשורר כזה, אם אומץ-לבו גדול, מבקש את האלהים מן הסערה. בכלל, פואמה לירית אמתית היא סערה במעמקים ושלות-עגמה על פני השטח העליון. ופואמה לירית כזו היא „שלמה וקהלת“ – היצירה המקורית ביותר גדולה בכמותה והיותר חשובה באיכותה, שהנחילנו המשורר-העלם.

שני חלקים לפואמה זו. בחלקה הראשון לפנינו שלמה בימי-עלומיו, מאושר, מלא-תשוקות, נגרש מסערת-התאוה. הוא אוהב את שולמית הרועה בכל אש חשקו הצעיר; ואהבתו אליה וחמדת-יפיה מתלכדות בנפשו הרעננה בטבע הנהדר, שהוא משתרע בכל קסם-הודו לרגלי הרי יהודה ואפרים.

ארץ זו, ארצו וממלכתו -

כָּל אֲבָן סֶפֶר, כָּל סֵלַע הוּא לְיוֹחַ:

וּבְנֵי-הַיְקוּם הִיא אֲבָן מְהִירָה:

הִיא לְמִדָּה תֵּינ־אָדָם אֶף רוּם-הָרוּחַ.

(כתבי-ימי-כ"ל, עמ' ו').

שִׁירִים וּפְרָחִים בְּהַ יַחַד נוֹעְדוּ,

פְּרָחָה הוּא מְזֻמֹּר, אֶרְזָה-שִׁיר-אֱלֹהִים:

וּכְלִיל־תִּיּוֹפֵי זֹה, אֶרֶץ-הַשִּׁירָה.

למראה הדרה-הטבע של הארץ החמודה המשורר היושב על הררי-הלבנון נאלם דומיה בהמון רגשותיו הסוערים בקרבו. ועם נצנוץ האהבה הראשונה נולד בו המושג „נצח“ (שם, עמ' ט'-י"ד). וביחד עם הנשיקה הראשונה מתפרץ מלבו החזק וּשְׁטוּף-האהבה של בן-המלך הצעיר שירו הראשון - „שיר-השירים“, המעולה שבשירים. או אז לא יאמין ברעת-האדם. לא יאמין בצער-העולם. לא יאמין אף במות:

אֵיךְ לֹא תֵם עֲצָב, נִבְלַע הַמּוֹת,

אִם הוּא וְאֶהוּבָתוּ צְמַד צוֹלַח ?!

(שם, עמ' ט"ו).

בְּעוֹז-חֶשְׁקוֹ יַחֲשׁוּב, כִּי אֵין עֲצָבָת,

כִּי כָל אָדָם אוֹהֵב, כִּלּוֹ שְׂמִיחַ:

והמשורר עצמו אינו יכול להתאפק והוא נכנס לתוך הרצאת המעשים וההרגשות של שלמה בקריאה פתיטית זו:

אֵךְ פֶּה יִגַע לְשִׁפָּה וּלְחַיִּים -

וּמַעַל שְׁפִתֵי-אִישׁ לְבוֹ תִקְחִי !

(שם, עמ' י"ח).

מִי אֵת הַנְּשִׁיקָה? - צִלְצֵל-הַשְּׁפָתִים -

וּבְלִב־רַעִים חֵץ כִּפְרָק תִּשְׁלַחִי ?

ואולם שלמה הוא לא רק נלהב ורב-רגש, אלא גם חכם. בבחורות חכמתו מרבה את אשרו; אבל בזקנתו היא נעשית לו מעיין נובע יסורים. הוא התעמק בחיים ובמעשיהם של בני-האדם וראה בצער-העולם. ושוב נשתתק שלמה; הפעם לא מתוך הסתכלות ביופי ובנצח ומרוב-אושר, אלא מתוך הַצָּפָה בתהום-ההויה ומרוב צער:

מֶה-עוֹ יִגוֹן דּוֹבֵר בְּלִי אֲמָרִים !

(שם, עמ' כ"ב).

חכמתו ניצחה את האמונה וגרשתה מלבו, ובמקומה הכניסה שם את התולעת הזוללת של הספק, שבשתי מלות קצרות יש לו ביטוי שלם: „מי יודע?“ - החכמה הצמיחה בנפשו של שלמה את הנטיה לנתח, לחטט ולנקר בכל יש ומושג - ובזה המיתה בקרבו את הרגש הבלתי-אמצעי. את הפל מברחת החכמה מן הלב: את האמונה, את התקוה, את חוון-הלב ומשאת-

הנפש, את הדמויות הנהדרות ילידות הדמיון המתגונן בשלל צבעים, – ומה נשאר עוד? –

ומה־זה תתני אם הכל תדיחי? – | אף אמת מרה או שפק אכזרי.

(שם, עמ' כ"ו).

שלמה אינו מאמין עוד באהבה, ולהיפך אבדו בעיניו חנו וקסמו. עינים יפות אלו של שולמית אהובתו – מה הן אם לא עורקים וגידים? – אודם נחמד זה שבלחיה – מהו אם לא סיבים מלוכלכים בדם? – השושנים, החבצלות, אביזותים מכסיפים ופרחי־רמונים מאדימים אינם לו אלא „רקב־הדר, מות פורח“. ואף הנפש כולה – מי יודע אם אינה מכניסמוס מורכב פחות או יותר, שהוא עשוי מחומר מת, מ„דם ומוח־עצמים“? – ואם כן, אף היושר והרשע תלויים רק בשינוי המתהווה בעורק אחד על־ידי תוספת או גרעון של טפת־דם אחת:

ורסיס־דם מזד־היר לו יגרע, | אולי תם יתעיב עלילה, יפרע, –
אולי אז יצדק ויהי גם עניו; | גיד אחד בלבבו אם שנה פניו.

(שם, עמ' ל"ב).

רעיון שלינגניני, וכה אמל ט ממש, או בעקבותיו, מדבר שלמה־מיכ"ל על השלד של האדם בנוראות־ריקנותו, על הקדקוד, שבינה קננה בו – ועתה ירום תולעים... והוא שואל שאלת־יאוש:

אולי רקבון־תמיד החיים בנו?!

(שם, עמ' ל"ד).

והרהורים מרים כאלה מוליכים את המלך החכם בדרך הרחוקה־הקרובה מ„מי יודע?“ עד „הבל־הבלים“. ואך כדי לפייס את הרגש הדתי מסיים ספר־קהלת במלים: „סוף דבר – הכל נשמע: את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם“. ואך כדי לפייס את יהודי־ווילנה, או את הצנזורה הניקולאיבית, מתאר המשורר עצמו בעצת־אביו, או מוסיף אביו מדעתו¹⁾, תמונה מרהבת־עין של גילוי־שכינה בשעה גדולה, שבה קונה לו המלך הזקן והספקן את האמונה המצלת מן היאוש, והיא משיבה לו את גן־עדנו האבוד.

ב„שלמה וקהלת“ מצאה לה ביטוי התסיסה הרעיונית הגדולה של מיכ"ל, פרי ההשכלה ה„ברלינית“ של שנות־החמשים ופרי ה„נאטור־פילוסופיה“ של שלינג, שמיכ"ל נתפעל ממנה בברלין, כאמור. ואולם מיכ"ל בא לברלין מיד

1) הבית: „מה זה אוריע ומאום לא ארעה? – הזאת אוכע, כי לא נוכל יודע? – לא כעני,

אך אדי סכס אמנעה, מה הרל ארם איך תאכו שמוע!“ (שם, עמ' ל"ח). – הוא בהחלט לא מיכ"ל, אלא אד"מי.

אחר המהפכה הגדולה של שנת 1848, שבה עברה שאיפת-השחרור של העמים והמדינות כזרם חשמלי את כל מערב-אירופה; ובאחד ממכתביו לזק"ש מזכיר מיכ"ל, שהלך עם זק"ש „בערב אל הפרידריכס-האין, ושם בין קברות האנשים, אשר הערו למות נפשם (חללי „מהפכת-מאָרס“), שם השתפכה נפשו הלוהטת“ (שם, עמ' רס"ג). ברוסיה הניקולאיבית אי-אפשר היה להביע רגשות-חבה אל הריבולוציה בכלל, ובפרט – ל„מהפכת-מאָרס“. שניקולאי הראשון היה התליין שלה. ואולם בת-קולה של המהפכה עדיין היא רועדת בשתי פואמות של מיכ"ל: „נקמת-שמשון“ ו„יעל וסיסרא“.

מיכ"ל, שאוהב מילדותו כל דבר נשגב וגראנדיוזי, הולך שבי אחר שמשון הגבור, שמשון הענק, כי אף שמשון הסומא, המנוקר שתי עיניו, עדיין הוא נורא על כל סביביו:

אך ראשו ינע, אך ילְטוֹשׁ עֵינָיִם,	כֵּן אָרִי בְּסוּגְרִי, חָח עַל אַפָּיִם,
עוד יחת שובהו, יירא מגִּשֶׁת.	וּכְבֹר יִכְרַע דוֹמָם, נִלְכָּד בְּרֶשֶׁת,

(שם, עמ' מ"ד).

שמשון הסומא מוצג לראוה לפלשתים אויביו בין עמודים רמים. הוא חיזור, קפוץ-שפתיים, ובין לילה שיבה זרקה בשערו, שאך התחיל מצמת. ומה התימה? – הלא „באתהו העזה במצוקות-גבר“. אשתו, שאהב אותה יותר מאַת תעודתו בחיים, בגדה בו, עמו, שמסר נפשו עליו, מסר אותו לשונאיו, אויביו לועגים לחוסר-כחו. „על פניו שלום“, אך זהו „שלום נורא מדאבה“:

כְּדָמִי הֲרֵאֵשׁ טָרָם יִחְצוֹב לְהָבָה.	כֹּה יַעֲמוֹד הַגְּבוּר דוֹמָם בְּקִבְרִי,
---	--

(שם, שם).

דומיה נוראה זו היא דומיה שלפני הסער. בלבו סוערת הרגשה-תאווה אחת עזה ממות וקשה כשאוֹל: הנקמה, שהיהדות, זו שהורתה „לא תקום ולא תטור“, ידעה את כל עזוזה כשאמרה: „גדולה נקמה, שניתנה בין שתי אותיות, שנאמר: אל-נקמות ה'“ – הרי שִׁיחֶסֶה את הנקמה לאלהות עצמה, כביכול. בשמשון הענק בגופו וברוחו, בשמשון לוחם-עמו ומשחרר-ארצו, סוערת תאווה זו באלפי סופות-כליון:

גִּידְיוֹ כְּפִתָּנִים מִי־רֵאשׁ בּוֹ יִרְעִיפוּ,	מִנְקָרֵי־עֵינָיו בְּלֵהוֹת הַשְּׁקִיפוּ;
וּלְקִבְרֵי אֶפְלֵ לוֹ הִיָּתָה הָאָרֶץ.	בְּלִבָּבוֹ אֵשׁ־תִּפְתָּהּ, כָּלָה וְקָרָץ;

(שם, עמ' מ"ו).

אדם, שאירע לו מה שאירע לשמשון, שוב אינו מתירא מפני שום רע, שום אסון, שום יסורים, ויכול היה שמשון לנפץ את גולגלתו אל כתלי בית-

כלאו, יכול היה לשים מחנק לצוארו בנחשתים שעל ידיו. אבל לא! הוא לא יעשה כך! – למען צריו ואויביו לא יעשה כך! –:

איך יבחר מות – והם לא גועו? | אם עוד קדקוד־צר ידיו לא רָעצו?

(שם, עמ' ט"ו).

וגידי־ידיו, שנחלשו על־ידי היאוש יותר מעל־ידי הנחשתיים, שורגו כבימי־גבורתו, ובתפלה הקצרה: „חזקני הפעם!“ – הוא לופת את העמודים, שבית־כלאו נשען עליהם, מפיל את הבית על עצמו ועל אויביו – ומת בו ברגע, שהוא מוציא מפיו „קול־נקם“ – שמחת נקמה אכזריה־מתוקה: „תמות נפשי עם פלשתים!“ –

כח־העצוב (Gestaltungskraft) האפי אינו גדול כל צרכו בפואמה זו. אבל ציור מצב־נפשו של שמשון נתגלם בה בביטויים אדירים, שהם מקננים אך בנפשו של „שר־אל־אל“ צעיר ורב־כח. כח־יצירה אפי יש הרבה יותר בפואמה „יעל וסיסרא“, אף־על־פי שגם בה הליריקה תופסת מקום יותר מדאי.

סיסרא, שר־צבאו של יבין מלך־חצור, לאחר שנפל מפלה גמורה במלחמתו בברק בן אבינועם ודבורה הנביאה, נס מן המערכה, ודבורה אשת־לפידות, המצביאה בפועל והמנצחת האמתית, רודפת אחריו. והנה הוא נכנס אל אהלה של יעל אשת חבר הקיני ומבקש בו מחסה ומעט מים לשבור צמאו. יעל מכרת את עוכר־עמה (כי ישראל והקיני נעשים עם אחד בפואמה של מיכ"ל) וחורשת עליו רעה. היא משקה אותו חלב במקום מים, והוא, נפעם בעמקי־לבו, מביע לה את תודתו החמה, מברך אותה וקורא לה: „מלאך מושיע“. ועננה מכסה את פניה של יעל: התהלה והברכות, שהעניק לה אויב־עמה, מעיקות עליה. יודעת היא, כמה אינה ראויה להן... באמנות מרובה מתאר המשורר את המלחמה הפנימית הקשה, שהתחוללה בנפשה של האשה הצעירה והנדיבה, שמצד אחד קשה לה לעשות רעה לחוסה־בצלה, ומצד שני – חובתה היא לעשות כך, חובתה לעמה ומולדתה. כיצד? – להמית את אורחה, שבטח בה והפקיד את חייו בידיה, שהלל וברך אותה, ולהמיתו בערמה, כגנב במחתרת, בשעה שהוא ישן ואינו יכול לעמוד על נפשו? – להפר את המנהג של הכנסת־אורחים, שהוא קדוש כל־כך לעמי־הקדם, ולהיות בוגדת באיש השוכן לבטח באהלה? – הלא אפשר, שאף בשנתו הוא מברך אותה, כי „גם בחלום חסדה לו יופיע“:

וְדַמְעוֹת אֵלֶּה בְּדָמַיִם אֲשֶׁלִּימָה?

וְדַמְי־מִלְחָמָה בְּשִׁלּוֹם אֲשִׁימָה?

(שם, עמ' ט"ו).

אִישׁ בָּא בְּבְרִיתִי, בְּשִׁלּוֹמִי, אֲרַצְחָה,

עַתָּה כִּי בָטַח, מִנְשֶׁק נֶעַר פִּפְיוֹ,

עוֹד דַּמְעוֹת־תוֹדָה לֹא יִבְשׁוּ עַל אִפְיוֹ,

ואולם קול אחר דובר בלבה: קול העם המתענה תחת ידי-סיסרא זה עשרים שנה. ובלבה מתלקחת שנאה עזה כמות אל אויב-עמה ולוחצו. כמה אלפים ורבבות מבני-עמה הכריע לטבח, כמה לחץ ועינה ודכא עשרות בשנים! אם ישאר בחיים, בלא ספק ינקום את חרפת-מפלתו – ושוב יהיו דמי-עמה נשפכים כמים...

ההוא לא גזל שְׁנָה מִכָּל עֵין?
הלא כי יָקִין, יוֹסִיף עוֹז וזִרוּע,
ובְלִב-בְּרוֹל לוֹ אֶת עֲמֵי יְרוּע.
וְדַמֵי-עֲמֵי צוֹעֲקִים לִי מֵאֲדָמָה:
מִלְּאֵי יָדָי, יַעַל, מִלְּאֵי בִנְקָמָה! –
(שם, עמ' נ"ו).

שָׁם יִישָׁן, יָנוּחַ מִן, שׁוֹדֵד-אָרֶץ,
אֶת אֲלֵפֵי-עַמֵי הַכְּרִיעַ לְקַרְןָּ,
מִשְׁדָּאִם שָׁדַד בֶּן, לֹא שָׁמַע נְהִי –
וְשָׁכֹלָה גַם אָמוֹ לָמָּה לֹא תָהִי?
מָה יִישָׁן, יַחֲי אִישׁ חֲמֻלָּה לוֹ אֵין?

שוב הנקמה הגדולה והמתוקה, – הפעם לא נקמה פרטית, כזו של שמשון, אבל כללית, לאומית. יעל היא היא „אשה-עליונה“ כמו שמשון הוא „אדם-עליון“. יש בה משהו משל מאקבט השקספירית. דבר זה מורגש ביחוד כשהיא קוראת אל „מלאך-המות“:

כֹּל יִשְׁמַע קוֹל-הִי וְחַנִּינָה לֹא יָבֵן.
עַל עֵינַי שִׁים קְדָרוֹת, לְבִלִי תַחֲזִינָה
אֶת מִפְעַל-יָדַי בְּחֹדֶר תַּעֲשִׂינָה,
וּפְתַנִּי-רֹאשְׁךָ נָא יְהֵמוּ, יִשְׂרָאֵל,
וְדַמֵי חֲלָל זֶה עוֹד רָגַע יִלְקוּ!
(שם, עמ' נ"ו).

בּוֹא, רָצָה, וְעֲלֶה מֵעַמְּקֵי-הַשַּׁחַת! ...
גָּרַשׁ חוֹס מִלְּבַי, כֹּל חוֹן וְנַחַת!
מִלֵּא בְּחַמַּת-פֶּתֶן לְבִי הַתָּמִים,
בְּמַעֲיִלְךָ כִּסְנִי, בְּמַעֲיִל-הַדָּמִים,
וּבְשֵׁר-לְבִי הָסַר וְתָנָה בּוֹ אָבֵן.

והיא שולחת את ידה למקבת. ואולם כשהיא נכנסת אל האוהל, שבו ישן סיסרא „שנת-ישרים“, והיא שומעת אותו מדמדם מתוך שנתו וקורא לה „מלאך-שמים“, – מיד חוזרים ונעורים ההסוסים בלבה. אבל – רק לרגע אחד. האהבה לעמה גוברת – ולא הספיק סיסרא להעור משנתו עד שנפל שדוד... וראוי לתשומת-לב, כמה דקה היא הרגשתו של המשורר הצעיר: את ההריגה עצמה אינו מתאר כלל...

סיסרא מת, אבל במותו עוד הספיק למלמל:

„יַעַל, אֶתְּ הִיא מִלְּאֵכִי, מִלְּאֵךְ-הַמּוֹתוֹ“

(עמ' נ"ט).

ויעל שומעת ומזדעזעת. ההתרגשות הגדולה מתוך ההתעוררות להציל את האומה כבר עברה, ויעל היא שוב אשה, שעם כל „עליונותה“ אי-אפשר

לה שלא להבהול מפני הרצח, מעשה-ידיה. הנה היא שומעת מרחוק את מצהלות העם, עמה, השב משדה-קרב מעוטר ור-נצחון, אבל לה ערבה כל שמחה:

אַהֶה!-קְרָאָה יְעֹל־: גִּיל וְהָ לֹא גִילִי: | לֹא לִוְחָמִי רְצַחְתִּי-רַק חוֹסֶה בְצִלִּי.

(עמ' ס"א)

ואולם פתאום רואה היא את דבורה הנביאה הולכת וקרובה אליה „חמוצת-בגד“ ו„קולות רבבות-עם כהמות-ים יצהלו“ לקראתה. והנה יעל שומעת את שמה מהולל ומבורך בפי העם הרב:

„בְּרוּכָה מְנַשִּׁים יְעֹל, אֲשֶׁת חֶבֶר הַקִּינִי,

מְנַשִּׁים בְּאוֹהֶל תְּבוֹרָךְ!“

וזכר שמה לברכה בשירת-דבורה הנשגבת משיב את נפשה של יעל למנוחתה. „קול-העם כקול-שדי“; ובפי הנביאה והעם הלא ה' בכבודו ובעצמו מברך את פועל-כפיה. העם שמח ומאושר ומברך אותה מכל הנשים – ולמה תדאג לפשעה הכבד – הפרת הכנסת-אורחים – ולדם, ששפכה לשם הצלת-עמה? – בת-קול רחוקה של קול הדם השפוך על מזבח-החירות ב„מהפכת-מאָרס“, דמיה-משחררים ודמיה-משעבדים כאחד, וצדוק-הדין על תשפוכת-דמים לשם השחרור המדיני והלאומי מגיעים אלינו מן הפואמה הנהדרת. אף בה, כמו ב„נקמת-שמשון“, שחרר המשורר את עצמו מסערת דמיו הצעירים, שסערו עם המהפכה העולמית, פרי שאיפת-השחרור מן הכבלים המדיניים והלאומיים, שמלאו אז את העולם האירופי המערבי.

ואולם המשורר החולה, המשוחף, המרגיש, שקצו קרב, יש בלבו לא רק סער, אלא גם צער. צער עמוק כההום: „אותו תראה וממנו לא תאכל“. בלב הצעיר והסוער יש שאיפות, הרגשות, מאניים, כוסף-היצירה – ובפקודת-הגורל לא יבואו כל אלה לידי התמלאות לעולם...

צער זה, שמצא לו ביטוי בשירים ליריים הרבה של מיכ"ל, שאדבר עליהם למטה, נתבטא גם בשתי פואמות, שהאחת מהן עשתה למשורר שם-עולם. אני מדבר על „משה על הר-העברים“ וביחוד – על „רבי יהודה הלוי“. משה שאף, נלחם, יצר אומה, ברא אמונה, נשא את „טורח-העם, משאו וריבו“ – והכל בשם ארץ-החמדה, בשם הארץ היעודה, ולסוף – „אותה תראה ואליה לא תבוא“... זהו מה שמצייר מיכ"ל בפואמה הקטנה והעגומה „משה על הר-העברים“, שהאפיקה שבה קלושה, כמו ב„נקמת-שמשון“, אבל יש בה השתפכות-נפש מלאה תוגת-ההום ויש בה צער-יחיד, שמתעלה לצער-עולם. הנה דברים כאש על משה רבנו, המנהיג והמחוקק והנביא כאחד:

רָאשׁוֹן לְמַחֲוֹקְקֵי-חֻקִּים הַגְּבוּהִים,
אִישׁ-נִתְּנֹו עַל-יָדוֹ רָאשֵׁי-תוֹשִׁיָּה,
אִישׁ-לְמֵלֵא-תַבֵּל הוּא נִתֵּן אֱלֹהִים,
אִישׁ-הֵס פִּי-אֲנוּשׁ, לֹו נְאוּה דוּמְיָה!
(עמ' ס"ז).

פְּתַחו סִפְרֵי-עֵתִים עַד לַיְמֵי-תְהוֹ
וּסְפֹרוֹת כָּל קוֹרוֹת קְרָאוּ-נָא שְׁמָה;
וְרָאוּ-הֵן הִיָּה בְּאָדָם כְּמוֹהוּ,
וּכְנַפְשׁוֹ זֹו אִם בְּנַפְשׁוֹת עוֹד קָמָה?

והוא, האדם הגדול בענקים - מוכרח להכנע לרצון העליון, שנראה זדון, אכזרי ובלתי-מובן. רק מעל הר-נבו יראה את הארץ - ארצו, "הארץ אותה נפשו כשמי-מעל!" - והוא עומד על ההר כל היום, צופה ומביט למרחוק, עד ששקעה השמש ואור-היום כבה... ואז פרצו דמעותיו, בפעם הראשונה בחייו, בהתעטף עליו נפשו... ועם דמעותיו הנגרות נגרה גם נפשו לאט-לאט עד שיצאה נשמתו... וגופתו של ענק-הרוח מוטלת על ההר בלילה, בחושך ובבידודת גמורה, והעין שכבתה עדיין היא נטויה לנקודה אחת - לירושלים הרחוקה-הקרובה, למשאת-הנפש שלא נמלאה...
אי הצייר, שיגלם תמונת-הוד נשגבת-חגיגית זו בצבעים רכים-עגומים על הבד הרחב? -

ונפלאה מזו היא הפואמה "רבי יהודה הלוי".
אף כאן, כמו ב"נקמת-שמשון" וב"משה על הר-העברים", מתואר רק הרגע האחרון לחייו של הגדול במשוררי-ימי-הביניים, לפי הסכס-העם: הרגע האחרון לפי האגדה. ר' יהודה הלוי עומד בשערי-ירושלים. לציון הגיע, משאת-נפשו מימי-נעוריו ועד זקנה ושיבה:

אַרְצִי, כָּל אֶבֶן בָּהּ-מִזְבַּח-אֱלֹהִים, כָּל סֶלַע-מַעֲמָד לְנְבִיא-אֵל גְּבוּהָ.

(שם, עמ' ע"ד).

והוא תולם על אחיו הגדולים, שחיו וסבלו לפניו בארץ נפלאה זו: על הנביאים והמחוקקים, על "נעים זמירות-ישראל" ועל "חכם מכל אדם", וביחוד על הנביא הקרוב לו ברוח - ירמיהו בן חלקיהו:

אִישׁ לְבִכִּיתוֹ חוֹמוֹת-צִיּוֹן דָּמְעוּ; כָּל דְּמָעוֹת-עַמּוֹ מַעֲיִנּוּ הַצִּיּוֹן.

כָּל אֲנָקוֹת-מִתְיָהּ מִפִּי נִשְׁמָעוּ.

(שם, עמ' ע"ו).

ובעוד שבמכתבו אל זק"ש מדבר מיכ"ל קשות, כט שרניחובסקי בזמננו, על "העולים על מוקד-אש בעד עמם ואלהיהם" (שם, עמ' רנ"ז), רואה כאן ר' יהודה הלוי בחזון, ביחד עם הנביאים, את "מקדישי שם האל בוקר וערב", ש"בעד אלהימו הורגו, הקרעו", ו"כל מומת על דתו שמה נועדו" (שם, עמ' ע"ח-ע"ט). כל הגדולים האלה, ישגי-העפר, מסתכלים בו בחורי-

עיניהם, פורשים אליו את גרמי-כפיהם, - והוא, חולם בהקיץ, בא לידי מצב של תעתועי-החושים. וכך בשעה שנוגעת בו חרבו של הרוצח הישמעאלי, שוב אינו מבחין, אם בחלום או בהקיץ הוא מרגיש את חוד-החרב:

פה תם חלומי-הוי, חלום מר-מות! אך המשורר לא עוד פקח עיניהו... (שם, עמ' פ"א)	וצחוק-תענוגים-לא חרדת-צלמות, אך הוד נועם-יה חפף על פניהו;
--	--

ר' יהודה הלוי מת מיתה משונה, ואף-על-פי-כן מיתת-נשיקה: הרי בא אל הארץ משאת-נפשו. ואם גם לא זכה לחיות בה, הלא נגעה כף רגלו באדמת-עמו ונשמתו נשפכה אל חיק אמו-מולדתו, ורגע - הוי, אך רגע קטן! - נעשה חלום-חיו - מציאות וחזון פתוכים ומעורבים זה בזה...

IV

בשיריו הקטנים של מיכ"ל, שנתכנסו על-ידי אביו בספר „כנור בת-ציון“, שולטים שני מוטיבים עיקריים: האהבה והמות. והאהבה אף היא כאילו נכנעת היא לרגש המות ההולך וקרב על-ידי המחלה לאין מרפא, שהמשורר חש על-ידה את מר-המות בתוך נעימות החיים הצעירים... אבל אף ה„גאטור-פילוסופיה“ של שלינג, שראינו את השפעתה ב„שלמה וקהלת“, נוטלת חלקה בשירים אלה. ב„התפלה“ וב„אל הכוכבים“ לפנינו פאנתאיסמוס פיוטי, שמקרב את המשורר לר' שלמה בן גבירול, ודאי, מתוך השפעתו של זק"ש, שעסק בבן-גבירול כל ימיו. ואולם, כבן-גבירול עצמו ב„כתר-מלכות“, אף מיכ"ל יודע לקשר פאנתאיסמוס זה באל-הי-ישראל. כיהודי גמור, כמשורר עברי, מתחרט מיכ"ל לפעמים על שהרחיק ללכת בפאנתאיסמוס זה: סוף-סוף, הטבע הוא מת, אין בו רוח-חיים: „הרוח אך סואן“, „ארזי-אל ינועו, לא יתפללו“ ו„העוף אך יהמה ויצפצף ביער“ ולא יהלל יה, כדמיונו של הפאנתאיסטן. גם „השמים“ אינם „מספרים כבוד-אל“ ו„הרקיע“ אינו „מגיד מעשי-ידיו“: „בוהו חי המה, מבלי דעת שכל“ - כך מציינם המשורר בתואר חריף. אך האדם בלבד חי הוא, ואך „הוא עין כל היקום, הוא הלב בארץ“. על-ידי תפלתו „בת-הלבבות“ מדבק האדם באלהות, ועל-ידי כך „הוא מחיק-מות לחיים-יולד“ (עמ' פ"ז-צ').

ואולם, כשהוא פונה „אל הכוכבים“, כבר הוא מדבר גם על עצמו, על עצמו ועל מחלתו. כבר „לבו בו זקן יגוע גוע אחרי ראה עני, חלי ופרץ“ (עמ' צ"ג). והרגשה זו - שאין חיים עוד עלי אדמות למשורר כואב ודווי - הולכת ומלפפת אותו בשורה שלמה של שירים קטנים, שמצטיינים

בתהומיות-הצער שבהם. ביחוד נוקב את הלב השיר „הג-האביב“. המשורר האומלל כותב את מבחר שיריו בשעה שנתגברה מחלתו, מוטל על מטת-המות בברלין, רחוק מאבותיו, קרוביו וידידיו. אף הוא זועק, כהיינה, מתוך „קבר של מצעות“ (Matratzengruft); אלא שהוא צעיר יותר, ועל-כן הוא דבק בחיים יותר. מנהמת-לבו קורא הוא:

אַרְוֵה אֶהֱבֵת-הַחַיִּים לְנֶצַח!

(שם, עמ' ק"ו).

מיכ"ל אינו בִּכְנָן בעל מרה-שחורה ולא פְּסִימִסְטֵן קודר ומיואש. הוא אינו רוצה למות. הוא אוהב את החיים, צמא לתענוגות ולהוט אחר ששון-ההויה וחדות-היצירה:

הוֹי, מֵה־נּוֹרָא הוּא לְשִׁישׁ אֲלֵי קֶבֶר | עֵת בְּחַיִּים תְּדַבֵּק נַפְשׁ נְרוּחַ!
(שם, שם).

רואה הוא את ברלין המלאה תשואות, את החיים המפכים ומפעפעים ומפרכסים בכל הטבע מסביב, את זיו-השדות והוד-הפרחים, – והוא משתוקק לִיהֲנוּת, להתענג, לחיות – ואי-אפשר! – ה„רעיה האיומה“ – כמו שהוא קורא למחלתו – דולקת אחריו...

הנה הוא שר „על החלירע בברלין“. אין המחלה הנוראה מפחדת אותו כלל: הלא החיים נוראים ממנה – חיי מחלה בלתי-פוסקת, חיי מכאובים לאין-תכלית. ולפיכך לא על המתים הוא דואב, אלא –

עַל אֵלֶּה הַחַיִּים אֲנִי אַחוּסָה | ...אֲבַדֵּן וְשְׂאוֹל טוֹבוֹ מְחַיִּים!
פֶּן עוֹד יִהְיֶה, עוֹד יָדוּוּ עַדִּי שְׁחַת! – | טוֹבוֹ מְאֲרָךְ, מִמְּעַרַת-הַרְצָח!
(עמ' קל"ו).

כי לא הקבר נורא: הארץ נוראה ממנו. את הגיהנום הוא טועם כאן, בעולם-הזה. ועל-כן נעשה ה„עלם בהיר-העינים“ לכאורה – „בחור זעום-עפעפים“ – משהציץ אל תוך התהום:

הוֹי, כִּצֹּל נְטוּי עַל תַּבֵּל הַלְכָתִי – | אֵךְ שְׂאֵת וְשֹׁבֵר שָׁם עֵינַי תַּחֲזִינָה –
וּבְכֹל אֶפְסֵי-תַבֵּל וְקִצּוֹת-הָאָרֶץ | מֵה־לִּי פֹה, אָרֶךְ שׂוֹד וְהִי מְלֹאָה?
(שם, עמ' רכ"ד-רכ"ו).

ומתעמק בהויה האנושית הוא בא לידי אותה מסקנה, שכל גדולי-החושבים באו אליה:

פִּי לְכֹל רָגַע | מָוֶת וְחַיִּים
הָלֹא הִנְהוּ | אֲחִים הִנָּמוּ –
קֶבֶר וּפָגַע | תַּחַת שָׁמַיִם
הִבֵּא אַחֲרֵיהוּ! | שָׁם חִבְרוּ לָמוּ!

כך אומר המשורר בשיר ה"עליו": "היין" (עמ' קכ"ו). "אחרית השמחה – תוגה". לכל היותר – "אכול ושתה, כי מחר נמות". – אך איך נאכל ואיך נשתה אם המות הוא בנו, בקרבנו, אם אנו נושאים אותו עלינו ובתוכנו? – מתוך הכרה כזו לא נשאר אלא לקוץ בחיים ובמות כאחד. ומיכ"ל מסיים את "חג האביב" בחרוז הקללה הנורא:

אָרוֹר הַמּוֹת, אָרוֹרִים הַחַיִּים!

(שם, עמ' ק"ג).

לא מתוך שנאת החיים הוא מקללם, אותם ואת המות, אלא מתוך שנאת המות, מתוך תשוקת החיים, שלא ניתנה להתמלא מפני שחרבו של מלאך המות מתהפכת עליו כל הימים –

ומה יכולה להיות אהבתו של עלם חולני זה אם לא חולנית גם היא? – לא. הנעורים מתגברים לרגע גם על המחלה, מכניעים גם את מלאך המות. הן אמנם, אך לרגע...

שאהובתו של מיכ"ל אינה דמיונית כ"חנה" (שהיא שאולה בהקפה ממיכ"ל) של גורדון – יודעים אנו עכשיו ממכתבו של מיכ"ל לזק"ש (עמ' רס"ד). ואם יש בשירי האהבה המועטים והנחמדים של מיכ"ל דמיון ידוע להיינה ושי"ר, הרי לא חקוי בלבד הן המרגליות היקרות הללו. כי שירי האהבה של מיכ"ל הם מלאי-חן. הם זדונים ומתחטאים, רכים וקשים, מרים ומתוקים כאחד. רגש חי וצעיר, טבעי ורענן, מתגלה בהם בכל קסמיו. בפעם הראשונה לקיומה של הספרות העברית החדשה נכתבו בה שירי-אהבה ראויים לשם זה לא מתוך חקוי למשוררי-אירופה בלבד, אלא גם (לכל הפחות!) מתוך צורך פנימי של נשמה צעירה וערה, שידעה אהבה בתענוגיה וביסוריה.

"האוהב הנשבע" – הנשבע שלא לגעת באהובתו, שלא לחבקה ולנשקה למרות רצונה – מוכרח להפר את שבועתו: היא נחמדת ביותר, היא מציתה בו את דמו הצעיר – ואת "אלותיו ישא רוח" (שם, עמ' ק"ח-ק"ט). הביטוי היותר נחמד של האהבה הצעירה ב"שיר-השירים" הוא: "הסבי עיניך מנגדי, שהם הרהיבוני". ומיכ"ל מחקה כתוב זה שלא מדעת. "אל-נא כה תיפי – איומה ונעימה" – קורא הוא לחנה "אחותו יונתו". כשהיא צוחקת – תבל ומלואה מתמלאים נעימות-נצח; הרי "בצחוק כזה ברא אל גן-עדנים". וכשהיא כועסת – תיף ביותר:

וְיִשׁוּבֵב נַפְשִׁי עֵת לְבִי קוֹרֵעַ!..

מֵה-נִוְרָא הוֹד אַפְךָ: חֶרוֹן וְיִוְפִי,

(שם, ק"ו).

ומה יתן לה ליום-הולדתה?—את השמש והירח והכוכבים לא יוכל לתת לה: הרי הם כולם קודרים למראיה. ואת לבו ונפשו הלא כבר נתן לה „בצחוק-שפתיה“. אך את אהבתו „שתומת-העינים“, את „אהבתו היקרה לו מחיים“—אותה יתן לה מנחה ליום-הולדתה. הוא מאמין, שתרצהו ותקבל מנחה זו מידו, כי יש בה יותר מתבל ומלואה ואף מלבו ונפשו...

ונפלא ביותר הוא שיר-האהבה „אהובה עזובה“. בו יש מיסורי-האהבה. האהב מזכיר לאהובתו את ליל-האביב, שבו שטו שניהם בסירה על פני הנהר — ופתאום באה סופה, רעמים רעמו וברקים הבריקו ומטרות-עזו נשקו את לחיי-אהובתו ושטפו ועברו כנחלים מצמות-ראשה, צמות-הפז, ובפחד ובאימה נלחצה אל לבו ונשמת-פיה בערה על לחיו... ואת כל אלה שכחה קלת-דעת זו—שכחה את המשורר ואת אהבתו-אהבתה ואת רגעי-האשר שאינם חוזרים — ולעגה לו ולרגשותיו... אז נעורה בו גאותו, גאות-משורר, וגזר על נפשו, שלא תוסיף לאהוב את הבוגדת. לשוא! — :

הַאֶפְקוֹד עַל דָּמִי: „עֲמְדוּ מַלְכָּת וְ?”	אָךְ, אוֹיְה, עַל נַפְשִׁי אֶךְ אַתְּ מוֹלְכָת!
וּלְלִבִּי: „אַל תִּפְּחֵה, הֶרֶף לְנוּחַ וְ?”	„אַל אֶהוֹב וְ?” אֵיךְ אֶצוּ נַפְשׁ וְרוּחַ?

(עמ' קט"ו).

ומה ישאר ממנו כולו אם ינתק את אהבתו העזה מלבו? —

פָּנָיו יִחַרוּ — אֶךְ יִגְוַע גְּוַע.	קָרְעוּ עֲלֶיהָ מְלֵב שׁוֹשֵׁן פּוֹרֵחַ —
--	---

(עמ' קי"ו).

צלילים כאלה לא שמעה האוזן העברית עד מיכ"ל. ומה חיה, ומה חדשה, ומה אירופית נעשתה הלשון העברית העתיקה והמזרחית בעטו של המשורר הצעיר! כאילו חידשה נעוריה וקפצה קפיצה בת-אלפי שנים מ„שיר-השירים“ עד להינה. כי מיכ"ל, שכותב, כמובן, עברית מקראית גמורה, אינו חושש בשיריו אפילו למלה זרה לגמרה כ„אור-הגז“ (עמ' ק"א). וזה — בימיו של אד"ם הכהן, שאפילו המלה „מתנה“ היתה בהם טרפה-פסולה ממש מפני שאינה בישעיה ואיוב ומפני שמשורר עברי חייב להשתמש ב„מנחה“, „תשורה“ ו„שי“! — מכאן יש ללמוד, כמה היה מיכ"ל פורץ-גדר אילו היה מאריך ימים עד כדי להשתחרר מהשפעתם של אביו ובני-דורו. די לקרוא את שיריהם של המשוררים העבריים שלפניו ובימיו כדי לראות, כמה גדולה המהפכה, שהספיק מיכ"ל, למרות מיעוט שנות-חיו, לחולל בשירה העברית. כי בטבעיותם וחידוש צורתם וסגנונם של שירי-האהבה ושירי-הטבע שלו עולה הוא לא רק על המשוררים העבריים שלפניו ובדורו; גם בין המשוררים שבדורנו, שעולים עליו מהרבה צדדים אחרים, רק שאול טשרניחובסקי, יורשו בקו ישר, יכול להתחרות עמו בשני סוגי-שירה אלה.

וגדולתו של מיכ"ל נתגלתה עוד בדבר אחד – בתרגומיו. כל משורר גדול באמת, כשם שהוא פורץ גדר, כך הוא גם גאון אוניווירסיטטי. קולט וסופג הוא לא רק את יסוריו ותקותיו של עמו, אלא גם את רגשותיהם ושאיפותיהם האנושיים-הלאומיים של שאר העמים, של האנושיות כולה. מיכ"ל היה צעיר ביותר כשמת ולא הספיק לספוג הרבה. אבל רשמים מעידים על שאיפות אוניווירסאליות של משורר-גאון נשארו לא רק בחבוריו המקוריים, אלא גם בתרגומיו, יותר נכון – בבחירת-תרגומיו. הומירוס, ווירגיליוס והוראציוס, שילר, גיטה והיינה, אלפינירי ומיצקביץ – את כל אלה תרגם בכשרון ובטוב-טעם לפי מצב הלשון בזמנו. כי חי היה עם כל אלה וחש את כל אלה. לא זרים היו לו גבורי-העמים. הוא היה חי עמם במחשבתו הפיוטית כמו שהיה חי ונושם עם משה ושמשון, עם יעל ודבורה, עם שאול ושלמה ועם ר' יהודה הלוי. ואף בזה דומה הוא ליורשו הגדול, שאמר על עצמו:

עם אַנחות תַּבֵּל כְּלָה תִּפְרוֹץ גַּם אַנְחָתִי

וּפְצָעֵי נוֹטְפִים דָּם עִם דָּמֵי כָּל דוֹר וְדוֹר.

ואמנם, סערו גם אנחותיו של מיכ"ל מקרב לבו הצעיר והחולה שנים על שנים ודמיו נטפו טפות-טפות בשיריו הנפלאים עד שניגרו עד תומם. כאילו מהר והרבה המשורר רך-הרגש ועז-הרוח ליצור מפני שידע, שימעט לחיות וימהר למות. את כל זוהר נפשו הרכה-הנועזת שפך אל תוך יצירותיו, שהן מרובות לפי מיעוטי-מיו. ועל כן יש בהן כח מרובה כל-כך, ועל-כן כחדשות הן בעינינו כשבעים וחמש שנים לאחר שנוצרו. כי נשמת-אַלְמֹת הוצקה בהן כולה, עד תומה, וחי-עולם מובטחים להן באותה ספרות, שידעה לשמור אפילו על נבואה בת פרשה אחת של עובדיה מפני שחשה בה כח-לב גדול וביטוי נאמן לנשמה רעננה, טהורה – ותקיפה.